



# Сторінки історії

УДК 378.2:330.46:631.52/.53:  
630\*631.527:001.89:63

© 2022

## **Д. Ф. ЛИХВАР — ВІДОМИЙ УЧЕНИЙ У ГАЛУЗІ СЕЛЕКЦІЇ ТА НАСІННИЦТВА, ОРГАНІЗАТОР СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ДОСЛІДНОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ**

*В.А. Вергунов*

*доктор сільськогосподарських наук, доктор історичних наук, професор, академік НААН  
Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН  
вул. Героїв Оборони, 10, м. Київ, 03127, Україна  
e-mail: dnsgb-uaan@ukr.net  
ORCID:0000-0002-5476-4845*

Надійшла 29.08.2022

**Мета.** Розкрити основні віхи життєвого і творчого шляху, узагальнити найбільш вагомі наукові здобутки талановитого вченого в галузі селекції та насінництва, одного з організаторів дослідної справи в Україні, доктора сільськогосподарських наук, професора, члена-кореспондента УАСГН Д. Ф. Лихваря. **Методи.** Загальнонаукові — аналіз, синтез, класифікація; історичні — проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний, ретроспективний, біографічний. **Результати.** Доведено, що Д. Ф. Лихвар сприяв становленню провідних галузевих наукових центрів — Центрального республіканського ботанічного саду АН УРСР, Інституту агробіології АН УРСР, Інституту землеробства і тваринництва західних регіонів УРСР, Українського НДІ землеробства. Систематизовано наукову спадщину вченого, яка становить понад 200 наукових і науково-популярних праць, авторських свідоцтв. Д. Ф. Лихвар на основі розширення генофонду культур і застосування методів генетичних мутацій вивів вітчизняну селекцію на новий науковий рівень. **Висновки.** Учений розкрив шляхи акліматизації лубоволокнистих культур в Україні. На основі вивчення біології розвитку конопель він одержав перші результати, які довели можливість одержання одночасно дозріваючих рослин цієї культури. Доведено, що Д. Ф. Лихвар одним із перших в УРСР розпочав дослідження зі створення, вивчення та практичного використання ремонтантних самозпилених ліній і гібридів кукурудзи, що мають кращу якість зерна та силосної маси й спроможні давати у виробництві високий економічний ефект. Узагальнено методологічні напрацювання вченого в галузі первинного насінництва районуваних і перспективних сортів зернових, який запропонував науково обґрунтовану методику його ведення, сортовипробування, сортозаміни і сортопоновлення тетраплоїдних сортів озимого жита, удосконалив методику насінництва пшениці озимої.

**Ключові слова:** історія аграрної науки, рослинництво, сортовипробування, урожайність, сорт, гібрид, генфонд сільськогосподарських рослин.

DOI: <https://doi.org/10.31073/agroviznyk202211-11>

Для сталого розвитку агропромислового комплексу України надійним фундаментом є наукові здобутки вітчизняних учених-аграріїв, які забезпечують розв'язання багатьох глобальних проблем сучасності, пов'язаних із продовольчою безпекою та зростанням якості харчування, що є запорукою здоров'я нації. Це зобов'язує до критичного переосмислення та використання кращого з творчого доробку попередніх генерацій дослідників, здійснення об'єктивної оцінки їх внеску в становлення та розвиток системи галузевого дослідництва і вищої професійної освіти. Це стосується насамперед провідних учених, лідерів вітчизняної аграрної науки, творчі ініціативи яких сприяли ефективному розвитку аграрного виробництва.

Знаковою постаттю в історії української аграрної науки минулого століття є вчений у галузі селекції сільськогосподарських рослин, організатор галузевого дослідництва, член-кореспондент УАСГН Данило Федорович Лихвар. За його участі або ж керівництва створено понад 40 сортів зернових, зернобобових, кормових і технічних культур. Дослідник розробив теоретичні та методологічні засади первинного насінництва в Україні.

Окремі напрями діяльності та творчі надбання Д.Ф. Лихваря розкрито в публікаціях [1–5]. Цього року відповідно до Постанови Верховної Ради України про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2022–2023 роках від 17 грудня 2021 року № 1982–ІХ наукова спільнота відзначає 120-річчя від дня його народження. Це спонукає до переосмислення його значного внеску в розвиток галузевої наукової думки, систематизування та узагальнення багатогранної наукової спадщини.

**Мета досліджень** — цілісний науково-історичний аналіз життєвого і творчого шляху Д.Ф. Лихваря, актуалізація його найвагоміших здобутків із селекції та насінництва і творчих пошуків з організації ефективного системи ведення галузевого дослідництва в Україні.

**Методи досліджень.** Дослідження ґрунтуються на принципах історичного пізнання: об'єктивності, системності, наступності, комплексності, багатофакторності. Використано загальнонаукові (аналіз, синтез, класифікацію) та структурно-функціональні методи. Констатуємо увагу приділено історичним методам дослідницького пошуку (проблемно-хронологічному, порівняльно-історичному, ретроспективному, біографічному) та джерелознавчому аналізу.

**Результати досліджень.** Данило Федорович Лихвар народився 30 (17) грудня 1902 р. на козацькому хуторі Лихварі Балясенської волості Полтавської губернії в родині селянина-середняка. У 1911 р. він розпочав навчання в Надеждинській 4-річній земській школі Полтавської губернії. Згодом за бажанням батька переїхав до Галичини (Австро-Угорщина), де рік навчався в підготовчому класі в школі с. Чернев, а після складання вступних іспитів навесні 1913 р. вступив до Рогатинської приватної гімназії професора Галуцинського, в якій навчався до 1914 р. Після повернення на батьківщину Д.Ф. Лихвар склав вступні іспити до Полтавського Олександрійського реального училища (нині Полтавський політехнічний коледж), яке закінчив у травні 1920 р. [3].

З 1921 р. він — студент агрономічного відділення Полтавського агрокооптехнікуму (нині Полтавська державна аграрна академія), який закінчив у 1925 р. Упродовж наступних 2-х років Дмитро Лихвар стажувався на Полтавській сільськогосподарській дослідній станції (нині Полтавська державна сільськогосподарська дослідна станція імені М.І. Вавилова Інституту свинарства і агропромислового виробництва НААН), а з 1926 по 1930 р. очолював її Золотоніське дослідне поле (нині Золотоніський відділ селекції конопель Дослідної станції луб'яних культур Інституту сільського господарства Північного Сходу НААН). Водночас за сумісництвом викладав спеціальні дисципліни в Золотоніській сільськогосподарській професійній школі [6].

У травні 1930 р. розпорядженням НКЗС УСРР Д.Ф. Лихваря направили старшим науковим співробітником на новостворену Глухівську зональну дослідну станцію прядильних культур, згодом перетворену у Всесоюзний науково-дослідний інститут конопель (нині Дослідна станція луб'яних культур Інституту сільського господарства Північного Сходу НААН) для дослідної роботи з культурою конопель. Працював він в інституті до грудня 1942 р.: завідувачем опорного пункту в радгоспі «Авангард» у м. Конотопі (1931), завідувачем сектору агротехніки (1932–1933), старшим науковим співробітником цього самого сектору (1934). Крім того, упродовж 1933–1934 рр. Д.Ф. Лихвар був старшим викладачем Глухівського сільськогосподарського інституту (нині Професійно-педагогічний коледж Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка). Після звинувачення як «син емігранта» змушений був переїхати працювати старшим науковим співробітником Починківського дослідного поля (Горьківська обл.) (1935–1941) і в 1942 р. став директором цієї установи [4].

Цей період своєї роботи на Починківському дослідному полі вчений присвятив поширенню насінництва південних конопель на всю середньоруську коноплесійну зону, а результати цієї роботи виклав у дисертації на тему: «Акліматизація південних конопель в Горьківській області» на здобуття вченого ступеня кандидата сільськогосподарських наук, захист якої відбувся 18 листопада 1940 р. на засіданні Спеціалізованої вченої ради в Московській сільськогосподарській академії ім. К.А. Тимірязєва (нині Федеральна державна бюджетна освітня установа вищої професійної освіти «Російський державний аграрний університет — Московська сільськогосподарська академія імені К.А. Тимірязєва») [3].

Початок Другої світової війни Д.Ф. Лихвар зустрів у Горьківській області. Упродовж останніх місяців перед мобілізацією, виконуючи обов'язки директора дослідного поля, він посприяв тому, щоб сім'ї співробітників інституту, евакуйовані в Починки, а також працівники дослідного поля були забезпечені всім необхідним. За дорученням

райкому партії Д.Ф. Лихвар взяв шефство над колгоспом ім. Жданова в с. Велика Пуза. У 1942 р., перебуваючи в м. Уфі, відвідав Чишминську селекційну станцію, де працювали його колеги, евакуйовані з України: М.М. Гришко — директором станції, С.І. Лебедєв — завідувачем лабораторії, І.Е. Дрига — заступником директора з виробництва [2].

Восени 1942 р. Д.Ф. Лихваря призвали в армію радистом у роту зв'язку і направили на Північно-західний фронт, а згодом — у хімоту 182-ї стрілецької дивізії для виконання обов'язків перекладача і метеоролога-хімрозвідника. У серпні 1943 р. його відрядили в новостворену фронтову гідрометеостанцію штабу цього фронту. Навесні 1944 р. частину, де служив Д.Ф. Лихвар, було передислоковано на 2-й Білоруський фронт на Полісся України. Дослідник відвідав Сарненську дослідну станцію з освоєння осушених боліт, де запобіг знищенню архіву. Згодом Д.Ф. Лихваря відрядили до штабу артилерії 70-ї армії 1-го Білоруського фронту, де він виконував обов'язки помічника начальника Гідрометеорологічного забезпечення до кінця війни і демобілізації. Після бойових операцій на каналі Крулевському під Варшавою від імені Верховної Ради СРСР у 1944 р. ученого було нагороджено медаллю «За бойові заслуги» і орденом Червоної Зірки. Йому, як агрономові за професією, доручили консультувати селян із питань використання земель, залишених поміщиками. Наприкінці війни штаб артилерії 70-ї армії був розташований на окраїні м. Гюстрова, звідси з дозволу штабного начальства, він відвідав Ростовський університет, де познайомився з ученими та ознайомився з роботою кафедри ботаніки, її співробітниками, з якими в довоєнний час лише листувався, та відомою колекцією кактусів. У 1945 р. за відмінне виконання завдань Д.Ф. Лихваря було нагороджено орденом «Червона Зірка» та медаллю «За перемогу над Німеччиною» [2].

Скориставшись пільгами для учасників Другої світової війни, він переїхав до Києва, де працював завідувачем відділу біології і нових сільськогосподарських рослин до 1953 р. у новоствореному Центральному респуб-

ліканському ботанічному саду АН УРСР (нині Національний Ботанічний сад імені М.М. Гришка НАН України) [3].

Це був дуже складний і відповідальний час для становлення наукової установи, будівництво якої розпочалося ще в довоєнні роки. Проте за часів окупації майже все було зруйновано, тому довелося розпочинати із самого початку. У 1946 р. за дорученням першого секретаря ЦК КП(б)У М.С. Хрущова Д.Ф. Лихвара було відряджено в східну зону окупованої Німеччини для відбору і закупівлі посадкового матеріалу для Ботанічного саду АН УРСР. За цей час учений придбав і відвантажив до Києва 167 тис. посадкових одиниць, 1372 види насіння, бібліотеку Інституту троянд (4679 книг), майже 700 шт. різних сільськогосподарських знарядь, на що було витрачено близько 3,5 млн радянських карбованців (500 тис. німецьких марок). Усе це дало можливість із весни 1947 р. розпочати зелене будівництво й закласти власні розсадники [2].

Наступного року за рішенням Президії АН УРСР Д.Ф. Лихвар отримав учене звання старшого наукового співробітника зі спеціальності «біологія і селекція рослин». Упродовж 1950–1952 рр. він був керівником відділу рослинництва Главку сільськогосподарської науки МСГ УРСР, а з 1953 по 1956 р. очолював Інститут агробіології АН УРСР у м. Львові [4].

За рішенням Загальних зборів Української академії сільськогосподарських наук у грудні 1956 р. Данила Федоровича обрали й затвердили членом-кореспондентом по відділенню загального землеробства, а також членом Президії Академії та академіком-секретарем відділення землеробства. У 1956 р. після чергової зміни організаційної побудови галузевого дослідництва його було призначено директором новоствореного Науково-дослідного інституту землеробства і тваринництва західних регіонів УРСР, розташованого у м. Львові. Наприкінці 1959 р. він залишив цю посаду і перейшов працювати завідувачем лабораторії селекції Українського науково-дослідного інституту землеробства.

Дев'ятнадцятого березня 1971 р. на засіданні Спеціалізованої вченої ради при Інституті рослинництва, селекції і генетики

імені В.Я. Юр'єва у м. Харкові Д.Ф. Лихвар захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора сільськогосподарських наук по монографії «Питання акліматизації сільськогосподарських рослин», а 14 грудня 1973 р. рішенням ВАК СРСР йому було присвоєно звання професора зі спеціальності «селекція і насінництво». Упродовж 1964–1968 рр. учений був членом Вченої ради Української сільськогосподарської академії (нині Національний університет біоресурсів і природокористування України), у 1976–1980 рр. — віце-президентом сільськогосподарської секції Українського товариства дружби і культурних зв'язків із зарубіжними країнами. У 1975 р. Д.Ф. Лихвара було обрано головою Київського відділення Українського товариства генетиків і селекціонерів ім. М.І. Вавилова.

Творча спадщина вченого налічує 206 наукових і науково-популярних праць, 7 авторських свідоцтв на сорти конопель, проса, сої, озимих жита і пшениці та гречки [5]. За багаторічний період своєї різносторонньої наукової діяльності він теоретично і практично обґрунтував способи акліматизації лубоволокнистих культур в Україні. Зокрема, розробляв методи акліматизації, селекції і насінництва конопель та кенафу, займався визначенням оптимальних строків сівби, глибини загортання насіння конопель. На основі вивчення біології розвитку конопель одержав перші результати, які довели можливість одержання одночасно дозріваючих рослин цієї культури. Д.Ф. Лихвар створив і впровадив у виробництво сорти південно-достигаючих конопель, зокрема ЮС-58. Він одним із перших розпочав дослідження зі створення, вивчення та практичного використання ремонтантних самозапилених ліній і гібридів кукурудзи [7–9], займався первинним насінництвом районованих і перспективних сортів зернових, удосконалив методику насінництва пшениці озимої [10–12].

Данило Федорович став ініціатором створення при Українському науково-дослідному інституті землеробства Селекційного Центру по кормових культурах, який згодом було перетворено в Київський комплексний селекційний центр. В Україні та за її межами широко відома його наукова

школа, представниками якої є член-кореспондент НААН В.Г. Михайлов, професори А.Ф. Бобер, М.А. Вітвіцький, В.В. Скорик, Л.К. Тараненко та ін.

Помер Д.Ф. Лихвар 1 грудня 1986 р., похований у м. Києві на Байковому цвинтарі. У наші дні великий інтерес у фаховому середовищі викликала видана з доповненнями

працівників Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН у 2002 р. книга спогадів Д.Ф. Лихваря «Агрономічна хроніка». Не втратили актуальності для істориків галузевого дослідництва й інші наукові праці цього неординарного вченого та енциклопедиста, організатора галузевого дослідництва в Україні.

## Висновки

Професор Д.Ф. Лихвар на основі розширення генофонду культур і застосування методів генетичних мутацій вивів селекцію на новий рівень. Теоретично обґрунтував способи акліматизації лубоволокнистих культур в Україні. Довів можливість одержання одночасно дозріваючих рослин конопель, створив і впровадив у виробництво сорти південно-достигаючих конопель. Одним із перших в УРСР він розпочав дослідження зі створення, вивчення та практичного використання ремонтантних самозапилених ліній і гібридів кукурудзи, що мають набагато кращу якість зерна та силосної маси і спроможні давати у виробництві високий економічний ефект.

У співавторстві Д.Ф. Лихвар створив нові сорти проса «Рубін 2», сої «Київська 48» та «Зарниця», жита озимого «Поліське тетра», пшениці озимої «Поліська 70», гречки «Київська». Разом із співробітниками лабораторії селекції Українського науково-

дослідного інституту землеробства займався первинним насінництвом 11-ти районуваних і перспективних сортів зернових, запропонував науково обґрунтовану методіку його ведення, сортовипробування, сортозаміни і сортопоновлення тетраплоїдних сортів жита озимого, удосконалив методіку насінництва пшениці озимої.

Д.Ф. Лихвар зробив значний внесок у розвиток сільськогосподарської дослідної справи в Україні. Доклав зусиль до становлення Центрального республіканського ботанічного саду АН УРСР, Інституту агробіології АН УРСР, Інституту землеробства і тваринництва західних регіонів УРСР, Українського науково-дослідного інституту землеробства. Ініціював створення Селекційного Центру по кормових культурах при Українському науково-дослідному інституті землеробства, перетвореного в Київський комплексний селекційний центр.

### Vergunov V.

National Scientific Agricultural Library of NAAS, 10 Heroiv Oborony Str., Kyiv, Ukraine, 03127; e-mail: dmsgb\_uaan@ukr.net; ORCID: 0000-0002-5476-4845

### D.F. Lykhvar — a well-known scientist in the field of selection and seed-growing, organizer of agricultural research in Ukraine

**Goal.** To reveal the main milestones of the life and creative path, to summarize the most significant scientific achievements of a talented scientist in the field of selection and seed-growing, one of the organizers of the research work in Ukraine, doctor of agricultural sciences, professor, correspondent member of the Ukrainian Academy of Sciences D.F. Lykhvar. **Methods.** General scientific — analysis, synthesis, classification; historical — problem-chronological, comparative-historical,

retrospective, biographical. **Results.** It is proved that D.F. Lykhvar contributed to the establishment of leading industry scientific centers — the Central Republican Botanical Garden of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR, the Institute of Agrobiology of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR, the Institute of Agriculture and Animal Husbandry of the Western Regions of the Ukrainian SSR, and the Ukrainian Research Institute of Agriculture. The scientific heritage of the scientist, which consists of more than 200 scientific and popular science works, and author's certificates, has been systematized. D.F. Lykhvar based on the expansion of the gene pool of crops and the use of methods of genetic mutations brought a domestic selection to a new scientific level. **Conclusions.** The scientist revealed the ways of acclimatization of fiber crops in Ukraine. Based on the study of



the biology of hemp development, he obtained the first results that proved the possibility of obtaining simultaneously maturing plants of this culture. It is proved that D.F. Lykhvar was one of the first in the Ukrainian SSR to start research on the creation, study, and practical use of remontant self-pollinated lines and hybrids of corn that had better grain and silage quality and were capable of producing a high economic effect in production. The methodological achievements of the scientist in the field of primary

seed production of zoned and promising grain varieties are summarized. The scientist proposed a scientifically based method of management, variety testing, variety replacement, and variety renewal of tetraploid varieties of winter rye, improving the method of winter wheat seed production.

**Key words:** *history of agricultural science, plant growing, variety testing, productivity, variety, hybrid, gene pool of agricultural plants.*

DOI: <https://doi.org/10.31073/agrovysnyk202211-11>

## Бібліографія

1. Давиденко М.М., Щиголь Г.С. Науковий добробок професора Д.Ф. Лихваря з селекції та насінництва сільськогосподарських рослин. *Історія науки і техніки*: зб. наук. пр. Київ, 2015. Вип. 4. С. 162–171.
2. Щиголь Г. Науково-організаційна та військова діяльність професора Д.Ф. Лихваря (1902–1986) у роки Другої Світової війни. *Історія освіти, науки і техніки в Україні*: матер. XVII Всеукр. конф. молодих учених та спеціалістів, присв. 180-річчю від дня народження Анастасія Єгоровича Зайкевича (1842–1931), Київ, 19–20 травня 2022 р. С. 157–160.
3. Вергунов В.А. Лихвар Д.Ф. (1902–1986) — відомий український вчений у галузі селекції та насінництва та один із організаторів сільськогосподарської дослідної справи у 50–80-х роках ХХ ст. *Особистість С. Ф. Третьякова у формуванні засад сучасного екологічного землеробства*: матеріали наук.-практ. конф. присвяченої пам'яті С. Ф. Третьякова, м. Полтава, 13–14 трав. 2014 р. НААН, Полтавська держ. с.-г. досл. ст. ім. М.І. Вавилова Ін-ту свинарства і АПВ НААН, ННСГБ НААН, Ін-т свинарства і АПВ НААН, Полтавська держ. аграр. акад. Полтава, 2014. С. 20–22.
4. Вергунов В.А., Тараненко Л.К., Щиголь Г.С. Науково-організаційна діяльність професора Д.Ф. Лихваря з розвитку селекції та акліматизації сільськогосподарських рослин в Україні (20–80-ті роки ХХ ст.): монографія. НААН, ННСГБ; наук. ред. В.А. Вергунов. Київ: ФОП «Корзун Д. Ю.», 2015. С. 4–9. (Іст.-бібліогр. сер. «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії»; кн. 87).
5. Професор Лихвар Данило Федорович (1902–1986): біобібліогр. покажч. УААН, ЦНСГБ; уклад. В.А. Вергунов, А.С. Щиголь; наук. ред. В.А. Вергунов. Київ: Аграрна наука, 2002. 258 с. (Іст.-бібліогр. сер. «Аграрна наука в особах, документах, бібліографії»; кн. 3).
6. Архів Інституту сільського господарства Карпатського регіону НААН. Ф. 1, оп. 1, спр. 48. Особові справи робітників і службовців з «К» по «Л». Особова справа Д.Ф. Лихваря, арк. 255.
7. Лихварь Д.Ф. О создании холодостойких гибридов. *Селекция и семеноводство кукурузы*: науч. тр. ВАСХНИЛ, ВНИИ кукурузы. Москва: Колос, 1971. С. 278–279.
8. Лихварь Д.Ф., Щур А.М. Ремонтантность и ее возможное значение для возделывания кукурузы на зерно в новых (северных) районах кукурузосеяния. *Вопросы семеноводства, семеноведения и контрольно-семенного дела*. Киев, 1964. Вып. 2. С. 253–256.
9. Лихвар Д.Ф. Совместное выращивание кукурузы с бобовыми на силос — важнейший способ обогащения силоса протеином. *Повышение урожайности и питательной ценности кормовых культур*. Харьков, 1964. С. 15–16.
10. Научный отчет за 1970 год. Лаборатория селекции УкрНИИ земледелия. Чабани, 1970. 414 с.
11. Лихвар Д.Ф., Вітвіцький М.А. Порівняльна продуктивність диплоїдних і тетраплоїдних сортів озимого жита на Київщині. *Землеробство*. 1973. Вип. 31. С. 85–86.
12. Лихварь Д.Ф., Пахомова В.П., Худоерко В.И. Селекция озимой ржи. *Селекция и семеноводство зерновых культур*. Киев, 1978. С. 40–59.